

РЕЦЕНЗИЯ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
И-Т ПО ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА МОРФОЛОГИЯ,
ПАТОЛОГИЯ И АНТРОПОЛОГИЯ С МУЗЕИ

Вх. № 499
04.10.2018г.

СОФИЯ

Относно дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор”, научна специалност „Антропология“ (01.06.01).

Рецензент: проф. д-р Анастасия Божилова Пастирова, дмн, (заповед на НС – ИЕМПАМ № РД – 15 – 49 - 26.07.2018 г.).

Автор: Надежда Дончова Атанасова - докторант на самостоятелна подготовка за придобиване на образователна и научна степен „доктор”, ИЕМПАМ-БАН.

Тема: „Сравнителна характеристика на антропологични показатели на костни останки от османския период (XV-XIX век)”.

Научни ръководители: доц. Рачо Стоев, доктор, ИЕМПАМ-БАН и доц. Валери Григоров, доктор, НАИМ-БАН.

Дисертацията е разработена в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав (ЗРАС), Правилника за приложение на Закона за развитие на академичния състав (ППЗРАС) и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности (ПУРПНСЗАД) в ИЕМПАМ-БАН.

Надежда Дончова Атанасова придобива образователно-квалификационна степен магистър по специалност „Биология и химия” (2002 г.) в Биологическия факултет на Софийски Университет "Св. Кл. Охридски". Тя е избрана за асистент в ИЕМПАМ-БАН (2010 г.) и е зачислена за докторант на самостоятелна подготовка със заповед на НС – ИЕМПАМ № РД 15-23, София, 04.12.2015 г.

Представеният за рецензиране дисертационен труд представлява комплексна разработка за изучаване на начина на живот, човешкото здраве, заболявания и биокултурна адаптация, чрез тълкуване на скелетни останки от предците ни останали в района на днешна Централна Западна и Югозападна България, и Горнотракийската низина през османския период (XV-XIX в.). Трудът е резултат от проведените системни изследвания на Надежда Дончова Атанасова и следва приоритетна тематика на нейните научни ръководители.

Дисертацията е написана на 209 стандартни страници. Тя е оформена в традиционен стил по глави и съдържание: въведение – 2 страници, литературен обзор - 25 страници, постановка на проблема – 2 страници, цел и задачи – 1 страница, материал и методи – 12 страници, собствени резултати и дискусия - 139 страници, изводи и приноси – 3 страници и литература – 18 страници. Илюстративният материал включва 80 фигури, 27 цветни илюстрации и 53 таблици.

Литературният обзор е стегнато изложен и представените данни доказват, че докторанта познава много добре литературата по темата на дисертацията. Литературната справка съдържа 220 заглавия, от които 98 публикации са написани на кирилица, а 20 заглавия са от последните 5 години.

Целта на дисертационния труд е формулирана точно и ясно. Поставените в дисертационния труд 8 задачи имат както научно, така и приложно значение. Основната насоченост на изследванията е изучаване на сравнителните антропологични характеристики на християни и мюсюлмани, които са населявали територията на днешна Централна Западна и Югозападна България, и на Горнотракийската низина, за да се изгради картина за адаптацията на човека към определена природна среда и ефектите ѝ върху човешкото тяло през османския период (XV-XIX в.).

Дисертантката е подбрала правилно материалите и методите за изследване, които са адекватни на поставените за решаване цел и задачи. Използвани са инхумирани човешки костни останки от 452 индивида, открити при редовни и спасителни разкопки на археологически обекти в различни райони на Централна Западна и Югозападна България, и на Горнотракийската низина, датирани от археолозите проучватели за периода XV-XIX в..

Подборът на: класическо оформяне на теренна документация и анализ на материала по време на археологическите разкопки на обектите, лабораторен макроскопски анализ на материала, образно изследване на някои зъбно - челюстни палеопатологични находки, определяне на възрастта при настъпването на смъртта, палеодемографски анализ, изготвяне и прилагане на краниометрична програма, определяне на черепни вариации, морфологични белези на зъбите, остеометрия, реконструкция на ръста, палеопатологичен анализ на патологичните изменения, вродени аномалии на краниалния и посткраниалния скелет допринася за точността и възпроизводимостта на получените резултати.

Комбинираното приложение на стандартен дескриптивен статистически анализ и методи за сравнение на средните стойности – t test за независими извадки и еднофакторен дисперсионен анализ за сравнение на средните стойности на три или повече групи с приложен Tukey-test за проверка на нулевата хипотеза за равенство на сравними средни стойности при биостатистическата обработка на метричните данни, както и индексен метод за относителните междугрупови различия са значимите достойнства на дисертационния труд. Получаните резултати позволяват прецизен анализ на палеодемографските процеси и влиянието на социално-икономическите условия на живот върху физическото развитие на индивидите и разпространението на заболявания, допълват антропологичните данни за популациите през този исторически период и са източник на информация за учени от различни области, тъй като „човекът“ е обект на проучване от много науки - история, медицина, биология, теология, езиковедие, социология и философия.

Представените собствени резултати са дискутирани критично и аналитично. Проследени са възрастовите промени при настъпването на смъртта и е изготвена възрастова характеристика на всички проучени скелетни серии, основана на данните за отделните индивиди. Направеният антропологичен анализ показва, че индивиди над 20-годишна възраст преобладават в изследваните некрополи, мнозинството от подрастващите индивиди в скелетни серии са от първа детска възрастова група, при всички изследвани християнски некрополи са от израснали индивиди (40-60 години), а от мюсюлманската скелетна серия от „Злата могила“ - над 20-годишна възраст. За всички проучени скелетни серии е характерен нисък процент или липса на индивиди в старческа възраст, като преобладават мъжки индивиди при всички серии, с изключение на некропола в землищата на с. Зелен дол и с. Покровник.

Данните за възрастово - полово разпределение в изследваните скелетни серии са представени в таблици и графики за смъртността и преживяемостта на различните популации, разпределението по категории на основните индекси на мозъковия и лицевия череп, черепните вариации, морфологичните белези на зъбите, средни стойности на телесната маса, патологични изменения върху зъбно-челюстния апарат и скелета.

Анализът на собствени резултати показва, че Надежда Дончова Атанасова използва методологични и методични похвати, които дават основание да бъдат направени следните изводи и заключения:

1. Израсналите индивиди преобладават в по-голяма част от проучените популации с изключение на сериите от Перник, „Траянови врата“ и „Злата могила“, а броят на идентифицираните мъже превишава този на жените.

2. Данните от палеодемографския анализ на изследваните популации показват: **а)** висока детска смъртност в серията от Перник и при мюсюлманите, бързото намаляване на популациите под 50% в юношеска възраст. В серията от Зелен дол и Покровник относителният брой на преживелите намалява наполовина във възрастовия интервал 30/34 години, а в Селската могила - 50% от популацията доживява до края на възрастова група 35-39 години; **б)** по-висок относителен брой на жените преживели до 20-35 години, демографска тенденция, установена още при популациите от неолита и халколита и запазена до края на османския период по българските земи; **в)** повече от мъжете в християнските некрополи доживяват до 40-годишна възраст, а в мюсюлманската група относителният брой на преживелите мъже намалява под 50% още в края на възрастова група 35-39 години.

3. Териториалната изменчивост на черепния показател е в съответствие с тази, наблюдавана при живото население от ранния следосмански период.

4. Ниска е честота на анатомични вариации на *ossa suturarum cranii* и метопизъм в мюсюлманските популации.

5. Най-високи стойности на ръста са установени при мюсюлманите мъже и серията жени от Перник, а най-ниски - при двата пола от некропола в Зелен дол и Покровник. Телесното тегло е оценено като най-високо при мъжете и жените в серията от мюсюлмански гробове, а най-ниско при погребаните от двата пола в Селската могила.

6. Сравнителният междугрупов анализ на палеопатологичните изменения показва, че: **а)** млечните съзъбия рядко са засегнати от кариозен процес и кариесните находки са единични случаи; **б)** висока е кариесната честота при постоянните съзъбия, което е индикатор за ниска резистентност на твърдите зъбни тъкани; **в)** преобладават вторичните поротични изменения при краниалния скелет, резултат от анемични състояния; **г)** установените морфологични костни промени са резултат от много редки

конгенитални аномалии и от вирусни заболявания; д) по-голямата част от патологичните изменения в областта на посткраниалния скелет са регистрирани при мъжете в началото на зрялата възрастова група, което е показател за преждевременно и ускорено стареене на костно-ставния апарат в резултат от интензивна физическа дейност.

Комплексният подход е позволил на дисертантката да направи сравнителна оценка на получените резултати, които представляват реални научно-теоритични и приложни приноси с оригинален характер.

Оригинални приноси. 1) Направена е подробна антропологична сравнителна характеристика на костни останки от османския период по нашите земи. 2) Приложен е оригинален метод за реконструкция на телесната маса по човешки костен материал от османския период в територии на днешна България. 3) За първи път в нашата страна са идентифицирани изключително редки палеопатологични находки.

Приноси с теоретичен характер са данните от: 1) приложен интердисциплинарен подход при анализ на получените резултати от антропологичния анализ на костните останки с отчитане данните на археологическите, етнографските и историческите изследвания за османския период на територията на днешна България; 2) направен сравнителен анализ на резултатите от антропологичното изследване на костните останки от османския период и архивните данни за ръста на наборници от 1897 до 1920 г. (резултатите за ръста съответстват в по-голяма степен на телесните пропорции на популациите по българските земи от края на XIX и началото на XX в.).

Научно-приложен характер имат: 1) разработените и представени в табличен и графичен вид резултати от антропологичното изследване на костни останки от османския период, които могат да бъдат използвани за сравнителен анализ с други синхронни и диахронни скелетни серии; 2) резултатите от палеопатологичния анализ на социално-значими болести и редки конгенитални състояния; 3) палеодемографските резултати за изследваните популации от османския период - като база данни при исторически, етнографски и археологически проучвания за епохата

Следващите бележки се отнасят до оформянето на дисертационния труд. Стилът на труда позволява на четеца ясно и точно да възприема информацията. Документацията носи добра информация.

От представения списък с 4 публикации, които са тематично свързани с изучавания проблем, Надежда Дончова Атанасова е водещ автор в 4 от тях (Правилник на ИЕМПАМ - БАН по ЗРАСРБ, глава 7). Общият брой на научните съобщения по темата, изнесени на научни форуми е 5.

Дисертационният труд е частично финансиран по проект “Изграждане и развитие на млади висококвалифицирани изследователи и преподаватели за иновативни интердисциплинарни изследвания от полза за биомедицината”, договор BG05M2OP001-2.009-0019-C01/02.06.2017 г.

Нямам критични бележки, тъй като дисертантката се е съобразила с направените от мен препоръки. Авторефератът е изготвен съгласно изискванията и правилно отразява основните положения и научните приноси на дисертационния труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Дисертационният труд на Надежда Дончова Атанасова озаглавен „Сравнителна характеристика на антропологични показатели на костни останки от османския период (XV-XIX век)” е на актуална тема, представя комплексни изследвания, проведени с прилагането на информативни методи. Научните достойнства на дисертацията са: теоретична обосновка, умело представяне и обобщаване на собствените резултати от проучването, адекватното им интерпретиране и подчертаване на тяхната теоритична и практическа значимост. Уверено давам положителна оценка на проведеното проучване, постигнатите резултати и приноси.

Представеният дисертационен труд отговаря на възприетите изисквания по ЗРАСРБ, ППЗРАС, ПУРПНСЗАД и специфичните изисквания на ИЕМПАМ-БАН. Въз основа на гореизложените достойнства на дисертационния труд гласувам положително и предлагам да се даде ход на последващи процедури за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на Надежда Дончова Атанасова - докторант на самостоятелна подготовка, научна специалност: „Антропология“ (01.06.01), ИЕМПАМ-БАН.

* заличен подпис - лични данни – чл. 2, ал. 1 ЗЗЛД (Закон за защита на личните данни).

24.09.2018 г.

Рецензент:.....

София

(проф. д-р Божилова-Пастирова, дмн)